
FEJEZETEK KÖZÉP-, KELET- ÉS DÉLKELET-EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

Horvát területek emberveszteségei a második világháború alatt

A zágrábi Horvát Történeti Intézet tudományos munkatársa *Vladimir Geiger* több éves kutatómunkájának eredményét foglalja össze tanulmányában. Részletesen és körültekintően összegzi Jugoszlávia és ezen belül a horvát területek második világháború alatti emberveszteségeit, amelyekért kizárólag a megszálló hatalmak és a velük együttműködő erők, azaz a kollaboránsok felelősek. A tanulmány kissé bonyolult címe is jelzi, hogy a szerző a horvát történetírás egyik legellentmondásosabb, az utóbbi évtizedekben sok vitát kiváltó korszakát mutatja be. Geiger mérlegre kívánta tenni azt a mindmáig érzelmeket kiváltó kérdést, hogy mennyi ember halála terheli Jugoszlávia és Horvátország háborús emberveszteségéből a megszállókat és a kollaboránsokat.

A tanulmány első részében a szerző röviden bemutatja a közvetlenül a háború után és alatt elvégzett összeírásokat és azok eredményeit. A háborút követően készített első „*hivatalos*” számítások szerint Jugoszlávia teljes embervesztesége 1 706 000 fő volt, de ma már tudjuk, hogy a tényleges emberveszteség ennél jóval kisebbre tehető. Mint a szerző hangsúlyozza, az új hatalom a 1 706 000-es számot terjesztette el a köztudatban. Az áldozatok számát szándékosan felduzzasztották, hogy ennek fejében nagyobb mértékű kárpótlást kapjanak a volt megszálló hatalmaktól. Ezt követően kronológiai sorrendben felsorolja, és elemzi az elvégzett összeírásokat és az őket végző szerveket. Az adatok begyűjtése közül kiemeli az 1964-ben lezajlott utolsó hivatalos összeírásokat, amely még megközelítőleg sem tudta igazolni a hatalom elvárásait. A szerző érdekességként megemlíti, hogy a szövetségesek által végrehajtott légitámadások áldozatait az összeírások folyamán úgy tüntették fel, mintha a fasiszta terror végzett volna velük. Geiger többször is hangsúlyozza tanulmányában, hogy már közvetlenül a háborút követő időszakban is politikai kérdés volt a partizánokkal szembenálló erők által okozott veszteségek felnagyítása, és már ekkor megkezdődött az ideológiai jellegű számháború, ami napjainkban is tovább folytatódik az

utódállamok között, csak éppen ellenkező előjellel. Már Tito halálát követően jelentek meg olyan írások és demográfiai munkák, amelyek megkísérelték szakszerűbben meghatározni az áldozatok valós számát. A szerző két kiváló szakembert említ meg, a horvát *Vladimir Žerjavićot* és a szerb *Bogoljub Kočovićot*, akik egymástól függetlenül, de szinte egymással párhuzamosan hasonló nagyságrendben határozták meg a volt délszláv állam második világháborús emberveszteségét. A két kutató megközelítőleg egy millióra teszi a tényleges emberveszteséget, minimális eltérések figyelhetők meg az áldozatok etnikai és regionális megoszlásában.

A tanulmány második részében a jasenovaci és stara gradiškai koncentrációs tábor áldozatai számának meghatározásával és az e körül kialakult számháború elemzésével és bemutatásával foglalkozik Geiger. Az eseményeket egy korabeli kiadványban szereplő adatok ismertetésével kezdi, amely szerint az NDH (Független Horvát Állam) területén koncentrációs táborokban megközelítőleg 800 000-en vesztették életüket. Az új hatalom a nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróságra az előbbi adathoz képest arányosan csökkentett számot juttat el, mely szerint Jasenovacban kb. 600 000 embert öltek meg a horvát usztasák, legtöbb szerbet, majd zsidót, román és legvégül horvátot, ennek következtében ez az irreális megalapozatlan számadat bekerülhetett a nemzetközi köztudatba, írja a tanulmány szerzője. Az 1964-ben elvégzett utolsó hivatalos kutatások és adatgyűjtések azonban nem igazolták ezt a már korábban hivatalos szintre emelt adatot, ezért titkosították ezeket az eredményeket. A politika berkein belül lezajló változások következtében a jasenovaci koncentrációs tábor áldozatai számának növekedése figyelhető meg különösen a szerb történetírásban az 1980-as évektől, füzi hozzá a tanulmány írója. Azonban a több százezrestől az egy millióig terjedő szerb áldozatról szóló mítosz végérvényesen 1998-ban bukott meg, amikor a bosnyák Történeti Intézet kiadta a jasenovaci tábor név szerinti áldozatainak a listáját. Ezek az adatok az 1964-es összeírás eredményei voltak, amelyeket a Jugoszláv Statisztikai Intézet készített el. A korabeli politikai nyomás következtében létszükségleté vált a minél nagyobb számú áldozat felmutatása, ezért sok hamis adat található meg ebben a listában, például olyan partizánokat vettek fel a jasenovaci tábor áldozatai közé, akik a neretvai csatában estek el, füzi hozzá Geiger. Ezek a név szerinti listák nem tekinthetők teljesnek, de irányadóként sokat segíthetnek az áldozatok etnikai megoszlása meghatározásában, vagy újabb kiinduló pontként szerepelhetnek kutatások vagy demográfiai számítások elvégzéséhez, írja a tanulmány szerzője. Az áldozatok számának a meghatározására készült számítások és becslések eltérők, és igen nagy különbségek vannak egyes

szerzők munkáiban, de kétségtelenül megállapítható, hogy a szerbeket érte a legnagyobb embervesztés a második világháború alatt a Független Horvát Állam területén, írja a szerző. Az áldozatok számának állandó növelése szerb oldalról és az áldozatok számának minimalizálása horvát oldalról nem változtat a tényeken, szögezi le Geiger. A szerb oldalról *Radomir Bulatovićot* érdemes megemlíteni, aki a „*legmodernebb módszerek*” segítségével 1990-ben 1 110 929 áldozatról, többnyire szerbokról beszélt. A horvátok sem késlekedtek a válasszal, létrehoztak egy számláló bizottságot, amely 1992–1999 között név szerint 2238 áldozatot azonosított Jasenovac kapcsán. Az előbbieken felvázolt adatsor jó példa arra, hogy mindkét fél különféle feltételezések és mindenféle alapot nélkülöző elméletek gyártásával próbálja igazolni a saját álláspontját, amely néha túllép minden józan érven és kutatási eredményen, szögezi le Geiger. A szerb társadalom és különösképpen a Szerb Köztársaság nem hajlandó elmozdulni a 600–700 ezres számoktól, erre jól látható bizonyítékul szolgálnak a tankönyvek, amelyek változatlanul az előbbi adatokat tartalmazzák. Igaz, egyes tankönyvekben már szerepel az, hogy az eddigi kutatások tükrében 73 000 áldozatot azonosítottak név szerint, írja tanulmányában Geiger.

A következő részben egy másik koncentrációtábor-rendszeréről, Gospić (Jadovno, Gospić és Pag) környéki táborokról ír Geiger, amelyek kapcsán az áldozatok számánál még nagyobb szórások fedezhetők fel 1794-től egész 120 000-ig és mind emellett erőteljesebb a politikai vetület is. Az első becsámoló az áldozatok lehetséges számáról egy táborlakótól származnak, aki igen érdekes számokat közöl, szerinte több mint 120 000 embert végeztek ki ezekben a táborokban. Az áldozatok közül a legtöbb szerb volt, megközelítőleg 118 000. Az 1964-es hivatalos kutatások és összeírások név szerint 1794 áldozatot azonosítottak, ezeket az adatokat titkosították, és az ezt követő időszakban itt is megindult az áldozatok számának különösen a szerbeknek a növelése, fűzi hozzá Geiger. A 1960-as és '70-es évektől a hivatalos közlések szerint megközelítőleg 72 000 áldozata volt a Gospić környéki koncentrációs táboroknak. A közelmúltban különféle intézetek és kutatók, mint pl. *Dane Lastavica* szerb kutató 2008-ban kiadott könyvében 30 000 - 40 000 közöttre teszi az áldozatok számát és hozzáteszi, hogy a Független Horvát Állam legnagyobb tömegsírja 1941-ből itt található a Šaranova szakadéokban. Geiger megállapítja, hogy mind a szerb, mind a horvát média és politika minden alap nélkül a 40 000 körüli számot vette át, mint a Gospić környéki táborok áldozatainak végső számát. A Banja Luka-i Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia még egy nemzetközi konferenciát is szervezett 2011 júniusában, amelynek az lett volna a feladata, hogy „*tudo-*

mányosan” is igazolja a napjainkban ismét növekedésnek indult áldozati számokat, írja a tanulmány szerzője.

A tanulmány következő részében Geiger a már létező összeírások és kutatások hiányosságainak a bemutatásával foglalkozik. A kutatások és különféle becslések elkészítése során nemcsak a számok és az etnikai összetétel meghatározása és az „*esetleg*” áldozatok számának növelése vagy csökkentése a kutató vagy a történész fő feladata, hanem a „*jó szándékot*” mellőzve a tényekre alapozva körültekintően kell elvégeznie a munkáját, írja Geiger. Jugoszlávia és a horvát területek második világháborús embervesztésének a meghatározásáról és etnikai megoszlásáról számos munka és sok névszerinti lista készült el, vagy még folyamatban van. Ezért lehetségesek még bizonyos változások az áldozatok számának tekintetében, írja a tanulmány szerzője. A már meglévő munkáknál megfigyelhető, különösen az 1964-es hivatalos statisztikáknál, hogy a bosnyák és roma áldozatok számát pontatlanul határozzák meg, az elkövetők hovatartozásától függetlenül. Ezenkívül különösen problémás és hiányos a táborokban meggyilkolt szerb, roma és zsidó gyermekek számának meghatározása. Egyes kutatók megközelítőleg 19 000 teszik a 14 év alatti gyermek áldozatok számát, de ezek csak megközelítőleges becslések, fűzi hozzá a tanulmány írója. A következő részben a csetnikek által elkövetett gyilkosságok intenzitását és regionális megoszlását tárgyalja Geiger.

A megszálló erőkkal a horvát usztasákon kívül legnagyobb mértékben a csetnikek működtek együtt a második világháború alatt a tanulmányban tárgyalt területeken. A horvát emigráns történetírásban a háború alatt a csetnikek által megölt horvátok számának egyértelmű túldimenzionálása figyelhető meg. Egyes emigránsok tollából származó írások alapján a csetnikek és a partizánok megközelítőleg 1 millió horvátot öltek meg a háború alatt és után. Horvátországban azonban másként vélekednek az áldozatok számáról, de itt is nagy szórás figyelhető meg a 20 000-ől egész 50 000-ig, de ezek is csak demográfiai számításokra és különféle módszerekkel kiszámolt becslésekre vezethetők vissza, írja Geiger. Az áldozatok számát igen nehéz meghatározni, mert a csetnikek célcsoportja igen szélesnek bizonyult a partizánoktól kezdve horvátokat beleértve még az usztasa rendszerrel lojálisan viselkedő szerbekre is kiterjedt. Sok esetben megfigyelhető a szakirodalomban és a forrásokban, hogy az olasz és német megszállók, sőt a partizánok által elkövetett bűntetteket is a csetnikek számlájára írják. Az a kérdés, hogy a csetnikek hány horvát és bosnyák ember haláláért felelősek a második világháború alatt, igen éles vitákat váltott és vált ki még napjainkban is, de az áldozatok számának tudományos meghatározása még várat magára, fejtí ki a tanulmányában Geiger.

A szerző tanulmányának utolsó részében összefoglalja Horvátország és Jugoszlávia második világháborús emberveszteségeit köztársasági, sőt egészen tartományi szintekig, ehhez a szerző *Vladimir Žerjavić* munkáit használja fel. Ezt követően régióként elemzi a horvát és bosnyák emberveszteségeket a Független Horvát Állam területén. Ezeket az adatokat is, mint a többi adatot a tanulmányában jól megszerkesztett és átlátható táblázatok segítségével mutatja be. Végül röviden ismerteti a horvátok második világháborús demográfiai veszteségeit az eddig ismert kutatások és demográfiai munkák alapján. Következtetésként megjegyzi, annak ellenére, hogy a kutatásokat és a becsléseket hasonló módszerekkel végezték el kutatók, jelentős különbségek vannak az eredmények között.

A szerző a következő gondolattal zárja elemzését: kétségtelenül Jugoszlávia és Horvátország második világháborús embervesztesége több szempontból igen erőteljes érzelmeket kiváltó kutatási terület, amely folyamatos ellenőrzésekre és helyesbítésekre szorul. Az áldozatok számának megállapítását nem szabad csupán improvizációra alapozni, hanem csakis megbízható mutatók és források alapján lehet megközelítőlegesen meghatározni. Ezért a megszálló hatalmak és a kollaboránsok által elkövetett tömeges gyilkosságok áldozatainak viktimológiája számos megválaszolatlan és nyitott kérdést hagy maga után.

Vladimir Geiger: Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili „okupatori i njihovi pomagači” Brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi) [Emberveszteségek a második világháború alatt, amelyeket a megszálló hatalmak és a kollaboránsok követtek el a horvát területeken (becslések, számítások, összeírások)] Časopis za suvremenu povijest Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska, 2011/ 3. szám 699–744 o.

Kiss Vilmos